

Per una història del vandalisme a Catalunya (segles XV-XX).

La història del vandalisme, o sigui, de la destrucció de les obres de la civilització, les coses belles, etc., és encara una història per fer al nostre país. Aquest article planteja una aproximació a la qüestió i repassa els principals episodis de vandalisme contra el patrimoni arquitectònic i monumental que s'han produït a Catalunya entre la fi de l'edat mitjana i l'actualitat.

Josep Bracons Clapés. Professor d'Història de l'Art de l'ESCRBCC. jbracons@uoc.edu

Per construir cal enderrocar. Les grans catedrals gòtiques es van alçar al damunt d'edificis romànics i aquests, a la vegada, van substituir temples dels primers temps del cristianisme que potser s'havien aixecat dins de recintes sagrats d'època romana o preromana. Això és evolució, darwinisme pur. Tot enderroc comporta la desconstrucció d'uns edificis i d'allò que aquests signifiquen, per construir-ne d'altres, portadors de nous significats.

Però no sempre l'evolució és pacífica, per selecció natural, si no que molt sovint té un component violent, depredador, i esdevé vandalisme, definit com la tendència a destruir les obres de la civilització, les coses belles, etc.

A la seva *Histoire du Vandalisme*, l'historiador francès Louis Réau enumera una àmplia gamma de causes del vandalisme, explícites o implícites, com ara l'ànim destructiu, el nihilisme, l'especulació, la *damnatio memoriae*, la intolerància, el fanatisme, la ignorància, la incúria, el colonialisme... Totes aquestes causes afloren moltes vegades enmig de situacions conflictives com ara guerres i revoltes, disputes religioses i antireligioses, iconoclàstia, terrorisme... Per altra banda, els efectes destructors del vandalisme es conjuguen sovint amb els derivats de catàstrofes i accidents, incendis, robatoris, espolis, terratrèmols... Tampoc no s'ha d'oblidar aquell altre vandalisme, igualment traumàtic, exercit en nom del bon gust, de la moral, del progrés, de l'urbanisme i de la tècnica o fins i tot en nom de la mateixa restauració.

El present article fa referència als principals episodis de vandalisme contra el patrimoni arquitectònic i monumental que s'han produït a Catalunya entre la fi de l'edat mitjana i l'actualitat, com a primera aproximació i també com a reivindicació esquemàtica d'un tema poc treballat. És cert que la història del vandalisme no exalta, precisament, la vessant més creadora i positiva del gènere humà. Però crec que la història del patrimoni s'ha d'obrir a tots els

aspectes de la relació entre societat i patrimoni —una relació bastant complexa, certament— en comptes de limitar-se, com passa sovint, a un optimisme voluntarista que només presta atenció als aspectes relatius a la protecció, la conservació, la restauració o la posada en valor dels béns culturals.

També per a la història de l'art és necessària la història del vandalisme ja que, com tothom sap, una història de l'art basada exclusivament en allò que s'ha conservat, menystenint les moltes coses que s'han perdut a través dels temps, és inevitablement una història incompleta, si no falsejada.

1. F. X. Parcerisa: *Porta de la Casa Gralla*. Litografia inclosa a *Recuerdos y Bellezas de España...* (Barcelona, 1839). La Casa Gralla de Barcelona fou enderrocada l'any 1856 a causa de l'obertura del carrer Duc de la Victòria (Fotografia: J. Bracons).

2. *L'església de l'antic convent de Sant Antoni Abat, a Barcelona (que havia passat als Escolapis el 1806) fou cremada durant la Setmana Tràgica (1909), moment al que correspon la imatge, i finalment volada a l'inici de la guerra civil espanyola (Postal de la sèrie sobre els Sucesos de Barcelona realitzada pel fotògraf Àngel Toldrà Viazo).*

SEGLES XV-XVIII

La progressiva introducció de l'artilleria a partir de la segona meitat del segle XIV va fer sentir la seva capacitat destructora en setges i atacs a ciutats, i va obligar a replantejar la configuració tradicional de les estructures defensives. Sabem que el claustre gòtic de Sant Feliu de Girona, en construcció cap a 1357-1360, havia de ser sacrificat el 1385 per contribuir a la millora de la capacitat defensiva de la ciutat. Poc abans, el 1365, havia estat demolit per la mateixa raó el convent de la Mercè de Vic.

La guerra civil catalana de 1462-1472 va afectar alguns edificis destacats, principalment convents situats extramurs, com ara els de Sant Francesc i Santa Clara de Tarragona. A Cervera també va resultar seriosament danyat el convent dels franciscans i a Manresa el monestir cistercenc de Valldaura. Consta que a la ciutat de Lleida es van haver de restaurar, després de la guerra, la majoria de convents i parròquies i fins i tot la mateixa catedral.

Gairebé dos segles després, la guerra dels Segadors (1640-1652) i el posterior conflicte amb França fins al tractat dels Pirineus (1659) causaren la destrucció de nombrosos edificis, tant directament com indirecta, o sigui, per fets de guerra pròpiament dits o per la construcció de baluards i muralles. Així es van perdre el convent de Sant Domènec i altres esglésies de Tarragona. A Lleida també es va perdre en aquest moment gran part de l'arquitectura gòtica existent a la ciutat. La refortificació de Vic va comportar l'enderroc dels convents de Santa Clara, el Carme i Sant Francesc. Per a Barcelona, el setge de 1652 va significar la ruïna total del convent cistercenc de Santa Maria de Valldonzella.

Les recents excavacions dutes a terme dins el recinte del mercat del Born a Barcelona (2001-2002), ens han posat davant els ulls un fragment ben expressiu de la dramàtica magnitud que va revestir la demolició repressiva del barri de la Ribera després de la guerra de Successió (1702-1714). La construcció de l'ominosa ciuta-

della de Barcelona va significar també l'arrasament del convent de Santa Clara. Per la mateixa raó fou greument mutilat el convent de Sant Agustí i les parts que restaren dempeus foren ocupades pels militars. A Lleida el dany causat per la guerra de Successió fou general i el fet més tristament remarcable va ser la desaparició completa del barri de la Suda, a l'entorn de la Seu Vella, que va ser convertida en caserna. L'ús militar de la Seu Vella es va mantenir fins el 1948 quan el Ministeri de Defensa va cedir-la. Només a partir d'aleshores fou possible emprendre'n la reconstrucció.

La Guerra Gran, al final del segle XVIII, va impactar seriosament damunt alguns dels grans monestirs de la Catalunya Vella, que malgrat el seu prestigi històric eren en franca decadència. Així, Sant Pere de Rodes, que ja havia patit diversos saquejos durant els segles XVII i XVIII (entre ells el protagonitzat pel duc de Noailles, que el 1708 es va endur la cèlebre Bíblia que ara es troba a la Biblioteca Nacional de París), sofrí el definitiu l'any 1797 i els monjos abandonaren el cenobi. També fou abandonada el 1796 la col·legiata de Cardona, seguidament destinada a usos casernaris. No oblidem tampoc els saquejos que patiren aquells anys la catedral de la Seu d'Urgell (1793) i el monestir de Ripoll. Una de les ciutats més afectades per aquesta guerra va ser Puigcerdà: la majoria de les seves esglésies sofriren danys i aquí va començar la decadència definitiva de l'antany puixant convent de Sant Domènec.

No podem deixar d'esmentar els efectes de la Revolució Francesa damunt el patrimoni artístic de la Catalunya Nord. El testimoni més palpable n'és el monestir de Sant Miquel de Cuixà. Venut com a bé nacional, s'anà enrunant gradualment. El 1839 s'esfondrà un dels campanars —cantat per Jacint Verdaguer— i poc a poc el claustre romànic va anar perdent columnes i capitells. Una part significativa del claustre va acabar essent exportada als Estats Units (1914) i actualment es troba a The Cloisters, secció del Metropolitan Museum of Art de Nova York.

3. L'església del convent de Nostra Senyora de Betlem, a la Rambla de Barcelona, constituïa un dels millors conjunts d'art barroc existents a Catalunya. Incendiada el 19 de juliol de 1936, perdé tota la decoració interior i les voltes s'esfondraren, com es veu a la imatge (Fotografia: Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona).

SEGLE XIX

La memòria popular atribueix a la guerra del Francès (1808-1814) nombroses pèrdues i destruccions, que foren majoritàriament de patrimoni moble. Ementem, només a tall d'exemple, la pèrdua dels frontals romànics d'argent de les catedrals de Vic i Girona. Entre els edificis més afectats per la guerra del Francès destaca el monestir de Montserrat: la basílica fou cremada i esventrada mentre gran part del recinte monàstic medieval restà en ruïnes.

La destrucció més extensa i devastadora de l'arquitectura religiosa en general i medieval en particular es va produir entre els segles XIX i XX en relació amb el conflicte entre el vell i el nou règim (que va comportar disposicions tendents a la secularització, l'exclaustració i la desamortització dels béns eclesiàstics); les guerres, les crisis socials i les revoltes anticlericals (que van comportar l'assalt, el saqueig, l'incendi i la destrucció d'esglésies, monestirs i convents) i els plans de reforma urbana (que van donar peu a nombrosos enderroc i demolicions programades).

Les obres de Gaietà Barraquer (1915-1917), canonge de la catedral de Barcelona, documenten abundantment els grandíssims danys morals i materials que patiren els monestirs i convents del Principat durant el primer terç del segle XIX, a causa de la guerra del Francès, les disposicions secularitzadores del trienni liberal (1820-1823) i els atacs a convents i monestirs de 1835 (Reus, Poblet, Escaladei, Barcelona) inscrits en el marc de la primera guerra carlina. Seguiren immediatament les lleis d'extinció dels ordes religiosos i de desamortització, la de Mendizábal primer (1836, 1837) i posteriorment la de Madoz (1855). La revolució "Gloriosa" de 1868 també va tenir conseqüències sensibles damunt el patrimoni. Posteriorment, la restauració borbònica va portar un període d'estabilitat que es mantingué fins que a les primeres dècades del segle XX rebrotaren els esclats de violència que havien de culminar amb la guerra civil espanyola.

Tots els monestirs i convents catalans foren, pràcticament sense excepció, víctimes d'aquestes circumstàncies, que repercutiren amb sort diversa damunt les seves arquitectures. Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Cugat del Vallès o Gerri de la Sal esdevingueren parròquies. Sant Benet de Bages passà a mans privades, com també Escornalbou o Bellpuig de les Avellanès. La desgràcia dels grans monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus és prou ben coneguda, malgrat que la seva restauració i revifada actual els ha llevat l'aspecte de ruïnes venerables que tingueren per a tantes generacions entre els segles XIX i XX. No fou possible, en canvi, la revifada de la imponent cartoixa d'Escaladei, completament enrunada.

Les pèrdues d'arquitectura conventual urbana són molt considerables a la ciutat de Barcelona. Les més sensibles són, sens dubte, les dels grans convents mendicants de Santa Caterina (dominicà) i Sant Nicolau (franciscà). El primer va caure l'any 1837 i fou reemplaçat per un mercat mentre que el solar del segon va permetre la urbanització de tot el sector en torn a la plaça del Duc de Medinaceli.

Semblantment, la Plaça Reial ocupa el lloc del convent que els caputxins bastiren després de 1714 i la plaça de Sant Jaume es va obrir a costa de l'antiga església del mateix nom. L'obertura del carrer Duc de la Victòria va comportar la desaparició de la Casa Gralla (1856), magnífic exemplar d'arquitectura civil renaixentista.

Però la més coneguda de totes les operacions de reforma urbana esdevingudes al cor de la Barcelona antiga és sens dubte l'obertura de la Via Laietana, segons una idea continguda al Pla Cerdà i concretada al "Pla de reforma i millora interior de Barcelona" de A. J. Baixeras, definitivament aprovat el 1889. L'obertura va començar el 1908 i com escriu Carreras Candi (1913) "d'entremig dels enderrocs sorgien a la contemplació dels barcelonins carcasses de venerables construccions, respectades per lo temps però destruïdes per la cobdícia humana". Entre 1908 i 1913 es van enderrocar prop de tres-cents edificis.

Arran de la revolució de 1868, la Gloriosa, es precipità l'enderroc de la ja al·ludida Ciutadella de Barcelona com també la sort de diversos convents, entre els quals els barcelonins de Jonqueres i Santa Maria de Jerusalem, aquest darrer situat on actualment es troba la plaça de la Gardunya, darrere el mercat de la Boqueria. Alguns elements i conjunts de rajoles del convent de Jerusalem van ser adquirits per Francesc Santacana i ara es troben a la seva casa, el museu de l'Enrajolada de Martorell. Entretant, les pedres del claustre van ser adquirides per un particular i finalment reconstruïdes en un solar de l'Eixample. Altres edificis traslladats des del cor de la Barcelona antiga fins a l'Eixample són les actuals parròquies de Sant Ramon de Penyafort (antic convent de Montsió) i de la Concepció (antic convent de Jonqueres).

En relació amb els moviments de reforma urbana al segle XIX també cal fer esment de l'enderroc de les muralles antigues —majoritàriament medievals— esdevingudes obsoletes i inservibles com a element defensiu, símbol del constrenyiment de les ciutats i fre de la seva expansió. De com n'eren d'odioses, en dóna idea el cas de Barcelona: quan el 1854 es va obtenir el permís estatal que permetia fer realitat el clam *¡Abajo las murallas!*, van desaparèixer de forma gairebé íntegra, sense que se'n volgués guardar cap record. A Lleida el permís oficial per a l'enderroc de les muralles va arribar el 1861 i a Girona el 1869. A Tarragona ja havien estat demolits grans panys de la muralla medieval a finals del segle XVIII però els enderrocs que permeteren la construcció de la Rambla Nova daten dels anys cinquanta del vuit-cents.

SEGLE XX

A les primers dècades del segle XX el clima social es tensa novament i dóna peu a dos esclats de violència que afecten seriosament el patrimoni religiós: l'anomenada Setmana Tràgica i la guerra civil espanyola.

A Barcelona, la Setmana Tràgica (1909) comportà l'incendi i el saqueig de nombrosos convents i la pèrdua de notables exemples d'arquitectura medieval, com ara una part important de l'antic convent de Sant Antoni Abat (la destrucció del qual es completà el 1936). A Sabadell es va produir l'incendi i enderroc de l'església parroquial de Sant Feliu.

La guerra civil de 1936-1939 significà l'últim brot de violència contra béns i edificis religiosos com els que s'havien produït durant el segle XIX. Els incendis i destruccions de patrimoni moble es concentraren majoritàriament durant els dies posteriors al cop d'estat del 18 de juliol del 1936 i la majoria foren protagonitzats per grups i escamots anarquistes que escaparen al control de la Generalitat i les institucions. En els mesos següents foren enderrocats bastants edificis. Malgrat els esforços benemèrits i el risc assumit per les persones compromeses en la salvació del patrimoni artístic i documental, la situació no resta sota control fins el 1937 i les pèrdues foren molt importants. Encara ens manca un bon inventari i una quantificació

4. Josep Puig i Cadafalch: Casa Trinxet (1902-1904). Situada al carrer Còrsega 268 de Barcelona, era un magnífic exponent d'arquitectura modernista. Contenia, a més, una important decoració pictòrica obra de Joaquim Mir. Fou enderrocada l'any 1968 per l'empresa Núñez i Navarro (Fotografia de l'any 1933, Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona).

objectiva de tot el patrimoni que es va perdre o trasbalsar, tant moble com immoble.

Entre els edificis gòtics que desaparegueren destaquem l'església parroquial de Santa Maria de Puigcerdà (de la qual només resta dempeus el campanar i una de les portades), l'església parroquial de Sant Esteve de Granollers i les esglésies manresanes del Carme (a les voltes de la qual aparegué un excel·lent conjunt de ceràmica trescentista), Sant Pere Màrtir i Sant Miquel.

A la ciutat de Barcelona es va perdre l'església parroquial de Sant Cugat del Rec i la del convent de Santa Mònica, al final de la Rambla. També la de Sant Francesc de Paula (que ja havia perdut el claustre arran de la construcció del Palau de la Música). Les esglésies de Santa Maria del Mar, el Pi, Santa Anna i Betlem patiren grans incendis i destruccions parcials, però restaren dempeus. L'incendi de la Sagrada Família va comportar la destrucció total de l'estudi i obrador de Gaudí, on hi havia maquetes, plànols i gran part de la documentació personal de l'arquitecte.

A la demarcació de Barcelona es van perdre nombroses esglésies —a part de les ja esmentades— com ara les de Sant Genís de Vilassar, Olesa de Montserrat, Martorell, Sant Just Desvern, l'Hospitalet de Llobregat, etc. També van sofrir mutilacions greus l'església de Sant Antoni de Vilanova i la Geltrú i la parroquial d'Argentona, mentre que la basílica del Sant Esperit de Terrassa fou incendiada i sofrí danys importants, tot i que l'estructura aguantà.

D'entre les esglésies parroquials del bisbat de Girona que foren seriosament malmeses es poden citar les de Calella, Blanes o Santa Maria dels Turers, a Banyoles. L'església de Figueres també va resultar greument afectada.

Les catedrals de Vic i de Lleida foren incendiades i perderen gran part del seu patrimoni moble, incloent obres de gran vàlua. A l'àrea de Tarragona la pèrdua més significativa va ser la de l'església tardorromànica de la Sang, a Alcover, mentre que a la ciutat de Tortosa la guerra civil afectà seriosament el convent de Santa Clara.

Després de la guerra civil espanyola, durant el règim franquista i més concretament durant els anys del creixement i de l'especulació immobiliària, es va assistir a una considerable degradació del patrimoni arquitectònic del segle XIX i a la pèrdua d'obres d'enginyeria notables (pont de Molins de Rei, estacions de ferrocarril). També foren afectades nombroses masies i l'arquitectura modernista i del moviment modern, que encara no eren suficientment valorades ni protegides. Pot servir d'exemple l'enderroc de Can Trinxet, magnífica obra de Puig i Cadafalch.

Això es va aturar durant els anys de transició cap a la democràcia, que van ser anys d'una gran conscienciació envers la protecció i el salvament del patrimoni i que gràcies a la mobilització cívica van permetre arrabassar de l'especulació —pels pèls, moltes vegades— edificis com el mercat del Born o la modernista Casa Golferichs, a la Gran Via de Barcelona.

Ara, en temps democràtics, hem assistit a un veritable auge de la restauració monumental. Són nombrosos els monuments dignificats i que han vist garantida la seva conservació durant les últimes dècades. Amb tot, els processos de reforma urbana segueixen constituint una amenaça, a vegades real. Com també ho és, encara que pugui semblar paradoxal, l'abandonament de molts edificis situats en àmbits rurals o de muntanya i fins i tot una certa mistificació d'allò que vol dir "restaurar" i "conservar", ja que sovint es confon amb un simple maquillatge —"posar-se guapo"— o es perverteix amb un intervencionisme excessiu i gratuït.

BIBLIOGRAFIA

Octavi ALEXANDRE, *Catàleg de la destrucció del patrimoni arquitectònic històric-artístic del centre històric de Barcelona*, Barcelona: Veïns en defensa de la Barcelona Vella, 2000.

Cayetano BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, 4 volums, Barcelona: Altés, 1915-1917.

Joan BASSEGODA I NONELL, *Història de la restauració de Poblet*, Poblet: Abadia, 1983.

Juan BASSEGODA I NONELL, *La arquitectura profanada. La destrucción sistemática del patrimonio arquitectónico religioso catalán (1936-1939)*, Barcelona: Mare Nostrum, 1990.

Francesch CARRERAS Y CANDI, *La Via Layetana...* Barcelona: Albert Martín, 1913.

Lluís CUSPINERA I FONT, *La Garriga: crònica d'una destrucció*, Sant Cugat del Vallès: Rourich, 2000.

Joan GANAU CASAS, *El inici del pensament conservacionista en l'urbanisme català*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Raquel LACUESTA, *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*, Barcelona: Diputació, 2000.

Sofia MATA, «Els estralls de la guerra dels segadors en el patrimoni arquitectònic religiós de Tarragona (1641-1644)», a *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona: Diputació, 1997, p. 435-444.

Meritxell PUJOL I CABARROCAS, «La destrucció dels béns artístics de l'església en el context de la guerra civil (1936-1939) a la comarca de la Selva», a *Títol d'especialització professional en patrimoni cultural. Treballs de recerca*, Girona: Servei de publicacions de la Universitat, 2001, p. 127-135.

Louis RÉAU, *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français*, París: Robert Laffont, 1994.

José REMESAL, Antonio AGUILERA, Lluís PONS, *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2000.

Pedro G. ROMERO, *F. X. sobre el fi de l'art / F. X. sobre la fi de l'art. La Setmana Tràgica*, Barcelona: Generalitat, 2002.

Frederic VILÀ I TORNOS, «Desfeta i recuperació de la Seu Vella», a *Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida: La Paeria-Estudi General, 1991, p. 357-367.